

Ewa Węclawowicz-Gyurkovich*

orcid.org/0000-0003-3920-445X

Róża Godula-Węclawowicz**

orcid.org/0000-0002-4657-3539

Tradycja i współczesność w architekturze Zakopanego. Wybrane aspekty

Tradition and Contemporaneity in the Architecture of Zakopane: Selected Aspects

Słowa kluczowe: Zakopane, architektura drewniana, interpretacja tradycji, tradycja wynaleziona

Keywords: Zakopane, wooden architecture, interpretations of tradition, invented tradition

Wprowadzenie

Zakopane – mała góralska wioska położona na południu kraju, u stóp Tatr – zawdzięcza swe odkrycie doktorowi Tytusowi Chałubińskiemu, który wielokrotnie je odwiedzał od połowy XIX wieku, a od 1873 co roku, zanim osiadł tu na stałe w 1887. Propagował lecznicze właściwości górskiego klimatu, które połączone z malowniczym tatrzańskim krajobrazem i ze wzrastającym zainteresowaniem rodzimą kulturą góralską stały się magnesem przyciągającym turystów, głównie polską inteligencję i mieszczaństwo. Późniejsze miasto Zakopane (prawa miejskie uzyskało w 1933) formowało się na przełomie XVI i XVII wieku z dwóch osad. Starsza, rolniczo-pasterska, pochodząca z końca XV wieku, usytuowana była u podnóża Gubałówki. Druga, ukształtowana w XVIII wieku, o charakterze górniczo-hutniczym, w której zamieszkał hawiarze i hamernicy trudniący się wydobywaniem złóż rud kruszcowych, a potem żelaza ze skał po północnej stronie Tatr, powstała w rejonie Kuźnic¹. Po roku 1880 zaobserwowano przeniesienie centrum osady w okolice drewnianego kościoła na dole Kotliny Zakopiańskiej, a dopiero potem wzdłuż ulicy Krupówki biegnącej z północy na południe w kierunku Tatr i hamerskich hut w Kuźnicach.

Introduction

Zakopane—a small highlanders' [in Polish: *górale*] village situated in the south of the country, at the foot of the Tatra Mountains, owes its discovery to Dr Tytus Chałubiński who visited it regularly since around the mid-nineteenth century, 1873, before he settled there in 1887. He propagated the healing properties of the mountain climate which, along with the picturesque landscape of the Tatra Mountains and the growing interest in the vernacular highlanders' culture, became a tourist magnet, especially for the Polish intelligentsia and bourgeoisie. The later town of Zakopane (which received town rights in 1933) was formed in the sixteenth and seventeenth century on the basis of two settlements. The older, agrarian and pastoral one, which originated around the end of the fifteenth century, was situated at the foot of Gubałówka Hill. The other settlement emerged in the eighteenth century and was inhabited by miners and ironmasters [known in the dialect as *hawiarze* and *hamernicy*] who mined noble metal ores and later iron ore from the rocks at the northern side of the Tatras, in the area of Kuźnice.¹ After 1880, the transfer of the center of the settlement into the area of a wooden church at the bottom of the Zakopane Valley took place. It was only later that it was transferred to Krupówki Street, which stretched from the

* prof. dr hab. inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

** dr hab., prof. IAE PAN, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk

* Prof. Ph.D. D.Sc. Eng. Arch., Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

** Ph.D. D.Sc. Assoc. Prof. IAE PAN, Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences

Cytowanie / Citation: Węclawowicz-Gyurkovich E., Godula-Węclawowicz R. Tradition and Contemporaneity in the Architecture of Zakopane: Selected Aspects. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2021, 67:61–70

Otrzymano / Received: 16.02.2021 • **Zaakceptowano / Accepted:** 11.03.2021

doi: 10.48234/WK67ZAKOPANE

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

W roku 1886 Zakopane uzyskało status stacji klimatycznej². Nowa zabudowa rozwijającego się uzdrowiska musiała uwzględniać nowe funkcje, m.in. większe kubatury niż tradycyjne drewniane chałupy góralskie z wysokimi, mocno spadzistymi dachami. Stopniowo zaczęły powstawać domy dwu- i trzykondygnacyjne z pokojami dla przybywających w Tatry kuracjuszy, wyposażone w ganki, werandy i balkony z daszkami chroniącymi przed śniegiem i silnymi wiatrami. Werandowanie i leżakowanie były bowiem szeroko propagowanymi elementami kuracji zdrowotnej.

Szkoła Przemysłu Drzewnego i tzw. architektura tyrolska

W latach siedemdziesiątych XIX wieku istniał w Zakopanem warsztat snycerski Macieja Marduły z Olczy, który w roku 1878 został przekształcony w c.k. Zawodową Szkołę Przemysłu Drzewnego. Szkoła zatrudniała na wyższych stanowiskach nauczycieli pochodzących z innych krajów którzy do budowy willi i domów dla zamożniejszej klienteli nowo przybyłej do Zakopanego wybierali wzory szwajcarskie i bawarskie, propagując je wśród podtatrzańskich rzemieślników. Wprawdzie pod względem merytoryczno-organizacyjnym szkoła ta zajmowała pierwsze miejsce wśród szkół zawodowych w całej monarchii austro-węgierskiej, ale wzory budowlne i projekty mebli wyposażających wnętrza niewiele miały wspólnego z rodzimą sztuką góralską. Po Macieju Mardule kolejnym dyrektorem szkoły został Niemiec czeskiego pochodzenia, Franciszek Neužil, który lekceważąc sztukę góralską jako „styl chłopski”, rozszerzył w zdobnictwie i budownictwie wpływy tyrolskie. Patronując szkole przez długie 18 lat (1878–1896), wyraźnie wpłynął na ukształtowanie jej profilu o silnie zaznaczających się wpływach drewnianej architektury niemieckiej. Neužil przy projektowaniu mebli korzystał wprawdzie z oryginalnych góralskich wzorów³ zaczerpniętych z rysunków Magdaleny Butowt-Andrzejkiewiczówny i hr. Raczyńskiej, przekształcał je jednak, dodając motywy z katalogów wyrobów rzemiosła artystycznego górnych Węgier.

Kontynuatorem drogi rozpoczętej przez Neužila był kolejny dyrektor szkoły, w latach 1896–1900, Edgar Kováts, architekt węgierskiego pochodzenia, który przez wiele lat odnawiał barokowe budynki w Wiedniu. Swoje projekty, będące kompilacją motywów zakopiańskich i obcych, bogate w ornamenty i zdobnictwo, niemające związku z tradycją miejscową, przedstawił w wydanej w Wiedniu w roku 1899 książce „Sposób zakopiański”. Na rycinach umieścił głównie projekty bogato malowanych ornamentów, ale także mebli, przedmiotów codziennego użytku, wystroju wnętrz. Wielu krytyków uważa, że w wystrojach plastycznych wnętrz jego autorstwa dekoracja była przeladowana. Ściany pokrywał ornamentami przenoszonymi ze sosrębów, podczas gdy w autentycznych góralskich wnętrzach zdobiono jedynie sosręby i sosrębiki, a nie ściany, na których widniał rząd świętych obrazów na ozdobnie

north to the south, towards the Tatras and the iron forges at Kuźnice.

In 1886, Zakopane gained the status of a health resort because of its climate.² New housing of the developing resort had to take into consideration its new purposes, including providing a greater capacity than traditional highlanders' cottages with tall, steep roofs. Gradually, houses with two and three stories were built, with rooms for guests who frequented the resort, equipped with porches, verandas and balconies with small roofs protecting from snow and strong winds. Resting at verandas and on chaises longues was widely propagated as curative.

The School of the Wood Industry and the so called “Tirolian” architecture

In the 1870s, there was a carpenter's workshop in Zakopane, owned by Maciej Marduła of Olcza, which was transformed in 1878 into the Imperial and Royal Professional School of the Wood Industry. At higher positions, the School employed foreign teachers who, while designing villas and houses for the more affluent, newly arriving in Zakopane, chose Swiss and Bavarian patterns, propagating them among the craftsmen at the foot of the Tatras. The School occupied the first place among all the trade schools in the entire Austro-Hungarian monarchy, but the patterns of buildings and designs of furnishings had little in common with the vernacular goral art. Maciej Marduła was followed by the next headmaster, Francis Neužil, himself a German of Czech origin, who disregarded the art of the highlanders as a “peasants' style” and insisted on exerting Tirolian influences on decoration and construction. Heading the School for a long eighteen years (1878–1896), he had decidedly influenced its profile, strongly marked by German wooden architecture. Neužil, while designing furniture, drew on original highlander patterns, derived from the drawings by Magdalena Butowt-Andrzejkiewiczówna and Countess Raczyńska. However, he had been transforming them, adding motifs from the artisans' catalogues of what was then Upper Hungary.

The direction started by Neužil was continued by the next headmaster in the years 1896–1900, Edgar Kováts, an architect of Hungarian origin, who had been renovating Baroque buildings in Vienna for many years. He presented his designs, which were a compilation of motifs from Zakopane and of foreign ones—rich in ornaments and decoration devoid of connections with the local tradition—in the book *Sposób zakopiański*, published in Vienna in 1899. Its illustrations showed mainly designs of richly painted ornaments but also of furniture, objects of daily use, and interiors. Many critics are of the opinion that the interiors of his design had excessive decoration. He covered the walls with ornaments transferred from girders, whereby in the authentic highlander interiors only the wooden girders and beams were decorated and not the walls themselves, on which there was usually a row of holy icons on a decoratively engraved lath. Carved, floral and geometric patterns were used to dec-

rytej listwie. Roślinna i geometryczna snycerka dekorowała różne sprzęty: półki, łyżniki, skrzynie, łóżka, ławy i inne⁴.

Pierwsze wille w tzw. stylu szwajcarskim wybudowali w latach 1876–1887 Walery Eljasz przy ul. Krupówki, dr Ignacy Baranowski przy ul. Kościuszki, Róża hr. Krasieńska willę „Adasiówkę” przy drodze do Kuźnic, a Tytus Chałubiński willę przy ul. Zamoyskiego. W latach 1880–1887 powstawały także ważne budynki użyteczności publicznej, np. Zakład Wodoleczniczy dr W. Piaseckiego, Dworzec Tatrzański, Szkoła Snycerska, Zakład Wodoleczniczy dra A. Chramca⁵. Charakterystyczne było tu przemieszanie konstrukcji zrębowej ze szkieletową, zachowano rozłożyste dachy kryte drewnianym gontem, które były nieco mniej strome niż dachy góralskich szałasów i chat.

Wytworzyła się zabudowa, która odróżniała powstające tutaj wille od zabudowy uzdrowskiej, stosowanej w tym czasie w innych europejskich, a także polskich zdrojowiskach⁶. Zdobienia w deskach balustrad, sosrębów, obramień okien i drzwi, powtarzające austriackie wzory z Tyrolu, wycinane były włosienicą lub laubzegą. Jednak znacznie częściej wykorzystywano ornamenty miejscowe, głównie geometryczne, ale także delikatne roślinne, mocno tu zakorzenione i udokumentowane przez orędowników podhalańskiej kultury przeciwstawiających się napływowi obcych wzorów. Przykładowo Bronisław Dembowski, prawnik, wraz z żoną Marią zamieszkali w Zakopanem w roku 1886 i zafascynowani Podhalem zgromadzili unikatową kolekcję rzemiosła i sztuki góralskiej. Władysław Matlakowski, warszawski chirurg, z zamiłowania etnograf, własnoręczne rysunki ludowych motywów zdobniczych i budownictwa na Podhalu zebrał w albumach „Budownictwo ludowe na Podhalu” (1892) i „Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu” (1901). Dembowski i Matlakowski byli potem zagorzałymi zwolennikami stylu zakopiańskiego. Z końcem XIX wieku ukonstytuował się mit Zakopanego jako letniej i zimowej stolicy Polski, istniejący właściwie do dzisiaj. W tym miejscu o wyjątkowej urodzie i surowym klimacie, a także o nietypowym pejzażu skalistych Tatr, spotykała się intelektualna elita z całej Polski.

Styl zakopiański

W roku 1890 w stolicy Tatr zamieszkał Stanisław Witkiewicz, malarz, pisarz, krytyk, społecznik. Urodzony na Żmudzi, zesłany z rodziną na Syberię, wykształcony w Petersburgu i Monachium, kilkanaście lat tworzył w Warszawie, zanim osiadł w Zakopanem. Nie był architektem, ale to on stworzył koncepcję stylu zakopiańskiego, wypierając tzw. styl tyrolski propagowany przez Kovátsa. Stanisław Witkiewicz prezentował filozofię tzw. dzieła totalnego, opartą na syntezie sztuk. Pierwszą willą w nowym stylu była „Koliba”, wzniesiona w latach 1892–1893 przy ul. Kościeliskiej 18. Właścicielem był Zygmunt Gnatowski, zamożny ziemianin przybyły

orate various furnishings: shelves, spoon shelves, trunks, beds, banks and others.³

The first villas in the so called Swiss style were built in the years 1876–1887: by W. Eljasz at Krupówki Street, Dr Ignacy Baranowski at Kościuszki Street; Countess Róża Krasieńska built the “Adasiówka” on the way to Kuźnice, and T. Chałubiński at Zamoyskiego Street. Important public and commercial buildings were constructed as well (in the years 1880–1887), for instance: the Spa of Dr W. Piasecki, the *Dworzec Tatrzański*, the Carpenters’ School, and the Spa of Dr A. Chramiec.⁴ A combination of solid log construction with a frame structure was characteristic here; large roofs covered with shag shingles were retained, albeit less steep than the roofs of the highlanders’ sheds and cottages.

Thus, a way of building was developed which differentiated the villas built here from typical resort architecture that was being built at that time in other European and Polish resorts and spas.⁵ Decorations in the boards of balustrades, on girders, windows and doors frames, repeating Austrian patterns, were cut with a fretsaw. However, local ornaments were used much more often. They were mainly geometrical, but also delicate floral ones, with deep local roots, and were documented by the propagators of the culture of Podhale who opposed the influx of foreign patterns. For example, Bronisław Dembowski, a lawyer, along with his wife Maria, settled in Zakopane in 1886. Fascinated by Podhale, they gathered a unique collection of artifacts and art made by the gorals. In turn, Władysław Matlakowski, a Warsaw surgeon and an amateur ethnographer, collected his own drawings of decorative folk motifs and buildings of Podhale in the albums: *Budownictwo ludowe na Podhalu* from 1892 and *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu* from 1901. Later, the Dembowski and Matlakowski families became staunch supporters of the Zakopane style. At the end of nineteenth century, the myth of Zakopane as the summer and winter capital of Poland emerged, which exists until today. The intellectual elite from all over Poland met in this place of exceptional beauty and austere climate, as well as the unusual landscape of the rocky Tatra Mountains.

The Zakopane Style

In the year 1890, Stanisław Witkiewicz, a painter, writer, critic and social activist settled in Zakopane. Born in Żmudź, deported with his family to Siberia, and educated in St. Petersburg and Munich. Before he started living in Zakopane, he had worked creatively in Warsaw for more than a decade. He was not an architect but it was him who created the concept of the Zakopane Style, eliminating the so called “Tirolian style,” that had been propagated by Kováts. Stanisław Witkiewicz supported the philosophy of the so called *Gesamtkunstwerk*, a total work of art, based on a synthesis of the arts. The first villa in the new style was the “Koliba” Villa, erected in the years 1892–1893 at 18 Kościeliska Street. It was owned by Zygmunt Gnatowski, an affluent landed gentleman hailing from Ukraine. The

Ryc. 1. Willa „Pod Jedlami”; fot. W. Orłowski.
 Fig. 1. The “Pod Jedlami” Villa; photo by W. Orłowski.

Ryc. 2. Willa „Koliba”; fot. E. Węclawowicz-Gyurkovich.
 Fig. 2. The “Koliba” Villa; photo by E. Węclawowicz-Gyurkovich.

z Ukrainy. W roku 1983 obiekt został wpisany do rejestru zabytków architektury, a w 1993 otwarto w nim Muzeum Stylu Zakopiańskiego. W dachu budynku Witkiewicz wprowadził tzw. wyglądy, inspirowane stosowanym w szopach góralskich, podnoszonym na drągu niedużym fragmentem dachu, aby umożliwić wyrzucanie na zewnątrz siana lub słomy⁷. W ten sposób powstawały na poddaszach w kubaturze dachu przeszklone werandy lub balkony. Później zostały zrealizowane wille „Pepita” (1893), „Oksza” i „Zofiówka” (1895–1896), czy „Pod Jedlami” (1896–1897), a także „Konstantynówka”

building was entered into the register of monuments of architecture in 1983 and in 1993 the Museum of the Zakopane Style was opened there. In the building’s roof Stanisław Witkiewicz had applied the so called *wyglądy*—“outlooks,” inspired by a small fragment of a roof, raised by means of a pole, used in highlanders’ sheds to throw out hay or straw.⁶ In this way, in the attics, glazed verandas of balconies were installed. Later, buildings such as the villas „Pepita” (1893), “Oksza” (1895–1896), “Zofiówka” (1895–1896) “Pod Jedlami” (1896–1897), and also the “Konstantynówka,” or

i Dom Zdrojowy dra Hawranka przy ul. Chałubińskiego (1897–1898). Stawiano je na kamiennych podmurówkach, strome dachy z wyglądem na poddaszach kryto drewnianymi gontami. Styl zakopiański to nie tylko architektura bogata w detal – drewniane kołkowane drzwi, zewnętrzne i wewnętrzne obramienia drzwi i okien, wystające rysie czy pazdury na zwieńczeniach dachów, a na szczytach dachów tzw. słoneczka. Znalazł zastosowanie w wielu innych wytworach: meblarstwie, obrazach malowanych na szkle, instrumentach muzycznych, wyrobach z porcelany, kilimach, okiennych zasłonach, regionalnych strojach itp. Budynki w Zakopanem projektowali znani profesjonalni architekci, m.in. Franciszek Mączyński czy Zygmunt Dobrowolski i Tadeusz Stryjeński. Można tu przywołać hotel-pensjonat „Skoczyska” przy ul. Kościeliskiej, potem wille przy ul. Jagiellońskiej, Chałubińskiego i Chramcówki.

Założeniem Stanisława Witkiewicza – twórcy stylu – było wzorowanie się na tradycyjnym budownictwie górali podhalańskich. Druga kondygnacja często ustawiana była prostopadle do parteru. Ściany wznoszono z drewnianych płazów. Stosowano w całości konstrukcję wieńcową, gdzie płazy skrzyżowane na węglach, które wystawały poza obrys domu, tzw. rysie, rzeźbiono roślinnymi motywami. Istotne były także hasła pojawiającej się w tym czasie w Europie secesji z jej najczęściej stosowaną roślinną dekoracją. Witkiewicz, szukając ornamentów do projektowanych mebli, sięgał np. do góralskich dekorowanych łyżników, w które wkładano łyżki i wieszano na ścianach. Słoneczniki i leluje w wyrzynanych w drewnie dekoracjach zapożyczył z ludowych serwet i wycinanek. Tworząc styl zakopiański, Stanisław Witkiewicz, przeniknięty ideami epoki, uważał, że w ludowej kulturze Podhala przetrwały elementy pradawnego stylu polskiego, dlatego też widział w nim nasz styl narodowy⁸. Idea była atrakcyjna w kraju pozbawionym państwowości i przyjęła się w wielu zakątkach dawnej Rzeczypospolitej (np. na Białorusi: w Brasławiu, Głębokiem, Mosarzu, Berezweću; na Podolu w Nowym Mieście k. Chyrowa; na Litwie w Syłgudyskach, gdzie powstała stacja kolejowa jako symbol tożsamości narodowej). Kontynuatorzy Witkiewicza, przyjmując styl zakopiański jako styl narodowy, też realizowali go w różnych miejscach – w Porębie Wielkiej, Wiśle, Łańcuchowie, Nałęczowie, Konstancinie i Aninie, Krakowie, we Lwowie, w Warszawie, Łodzi, Sosnowcu, Augustowie, Gdyni⁹. Dla wielu Polaków ten nowo wprowadzany styl był symbolem polskości i patriotyzmu. Wpływ myśli Witkiewiczowskiej lapidarnie ujął Michał Jagiełło:

Wierzono za Witkiewiczem, że na Podhalu przechowało się prapolskie, rdzennie słowiańskie budownictwo i rodzima autentyczna ornamentyka. Stąd propagowanie „zakopiańszczyzny” poza Podhalem traktowano jako odrodzenie się budownictwa i ornamentyki narodowej¹⁰.

Styl zakopiański nie był jedynym poszukiwanym stylem narodowym. Style narodowe pojawiały się w krajach europejskich w XIX i na początku XX wieku

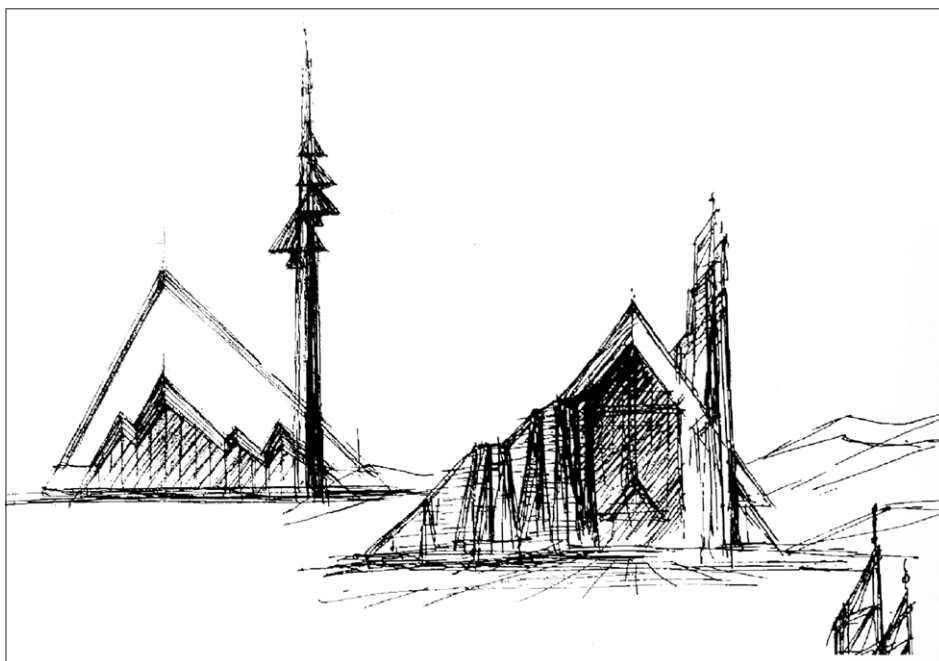

Ryc. 3. Willa „Koliba”; fot. E. Węclawowicz-Gyurkovich.

Fig. 3. The “Koliba” Villa; photo by E. Węclawowicz-Gyurkovich.

Dr Hawranek’s Kurhaus at Chałubińskiego Street (1897–1898) were built. They were erected on stone bases and the steep roofs with the outlooks in the attics were covered with wooden shagshingles. The Zakopane Style does not only amount to an architecture rich in detail—wooden doors with pegs, internal and external door and window frames, protruding tails of logs or *pazdury* (vertical decorations) at the roof ridges, and in the gables the so-called *słoneczka*—“little suns” or “sunshine.” It was applied in many other objects—in furniture, pictures painted on glass, musical instruments, kilims, curtains, regional costumes etc. Buildings in Zakopane were designed by renowned professional architects, among others, Franciszek Mączyński or Zygmunt Dobrowolski and Tadeusz Stryjeński. One may mention for instance the “Skoczyska” hotel-guesthouse at Kościeliska Street, and later the villas at Jagiellońska Street, Chałubińskiego Street and Chramcówki Street.

The idea of Stanisław Witkiewicza—the originator of the style—was to follow the traditional way of building of the Podhale goralis as a pattern. The second story was often situated perpendicularly with respect to the ground floor. The walls were built out of wooden logs. A solid log construction was used, whereby the logs, intersected at the corners, the so called *rysie*, were carved with floral patterns. Themes of Art Nouveau, which was then emerging in Europe, were also essential—along with its most often used theme, floral decoration. Witkiewicz, searching for ornaments for the furniture designed by him, drew on the decorative spoon shelves which were hung at the walls. Motifs of sunflowers and *leluje* [lilies] in the decorations carved in wood were borrowed from the folk tablecloths and cut-out patterns. While creating the Zakopane Style, Stanisław Witkiewicz, inspired by the ideas of his age, was of the opinion that elements of the ancient Polish style persisted in the folk culture of Podhale. Therefore, he saw in it the national style.⁷ This idea was attractive in a country devoid of its own statehood and was well received in the many areas of the old Commonwealth of Poland and Lithuania (e.g., in Belarus, in Brasław, Głębokie, Mosarz, in Berezweću;

Ryc. 4. Witold Cęckiewicz, szkice projektowe do kościoła Świętego Krzyża w Zakopanem.

Fig. 4. Witold Cęckiewicz, design sketches for the church of the Holy Cross in Zakopane.

na fali tzw. romantyzmu narodowego, głównie w architekturze i rzemiośle, czerpiąc inspiracje ze sztuki ludowej¹¹. Poszukiwano sztuki rodzimej, często sięgając do epok z przeszłości, nie tylko w Niemczech, ale także w krajach Europy Środkowo-Wschodniej: w Czechach, na Węgrzech, w Rumunii, Polsce, Rosji, jak również w krajach skandynawskich, a także w Katalonii, Irlandii, Turcji¹², Japonii, a nawet w USA¹³.

Zakopane po Witkiewiczu. Krakowska Szkoła Architektury

W Zakopanem i na Podtatrzu styl zakopiański wciąż stanowi wzorzec dla architektów i projektantów. Podhale nie tylko w stylu architektonicznym, budownictwie, ale także we wzornictwie kultywuje swoje tradycje, które można odnaleźć też w innych regionach Polski. W skali całego kraju region Podhala i Zakopane do dzisiaj odznaczają się wyraźnie określona tożsamością kulturową i krajobrazową. Swego czasu Stefan Żychoń, zakopiańczyk, architekt, współzałożyciel Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, pisał, że osadnictwo na Podtatrzu jest rozproszone, inaczej niż po południowej stronie Tatr w dawnej Czechosłowacji, gdzie wioski i miasteczka są skupione w swoich obszarach¹⁴. Wtedy przestrzenie pomiędzy miejscowościami ukazują naturalny krajobraz otoczenia.

Kolejny architekt i współtwórca Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej po roku 1945 – Włodzimierz Gruszczyński – przybył do Zakopanego i zbudował swój dom na Skibówkach. Proponował dla Podtatrza gigantyczne struktury architektoniczne w skali krajobrazu – w postaci dużej góry rozpiętej nad

in Podolia, in Nowe Miasto near Chyrów, in Lithuania, where a train station was built at Sylgudyszki as a symbol of national identity). The continuators of Witkiewicz, having accepted the Zakopane style as a national one, also completed buildings in many places—in Poręba Wielka, Wiśla, Łańcuchów, Nałęczów, Konstancin and Anin, Cracow, Lviv, Warsaw, Łódź, Sosnowiec, Augustów, Gdynia.⁸ For many Poles this newly introduced style was a symbol of Polishness and patriotism. The influence of Witkiewicz's thought was summed up briefly by Michał Jagiełło: "It was believed that the ancient Polish, indigenous Slavic way of building and vernacular, authentic ornamentation were preserved in Podhale. Therefore, the propagation of 'zakopiańszczyzna' beyond Podhale was treated as the rebirth of national architecture and ornamentation."⁹

The Zakopane Style was not the only national style. National styles were appearing in European countries in the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century along with the so-called National Romanticism, mainly in architecture and crafts, drawing inspirations from the folk art.¹⁰ There was a quest for a vernacular art, often reaching to the past ages, not only in Germany but also in countries of Central and Eastern Europe: Bohemia, Hungary, Romania, Poland, Russia as well as in Scandinavian countries. This pursuit was also present in Catalonia, Ireland, Turkey,¹¹ Japan, and even in the USA.¹²

Zakopane after Witkiewicz, the Cracow School of Architecture

In Zakopane, at the foot of the Tatra mountains, the Zakopane Style is a model and a pattern for architects

dolinami, gdzie na poszczególnych kondygnacjach chciał wprowadzić jednocześnie funkcje mieszkalne, usługowe i rekreacyjne, a nawet sakralne. W ten sposób uwolniłby krajobraz hal, lasów, dolin od sukcesywnie realizowanych nowych inwestycji i przypadkowego zaśmiecania wolnej przestrzeni. Gruszczyński był marzycielem i romantykiem, jego wyobrażeniowe formy utrwaliły się w pamięci i twórczych poszukiwaniach kilku pokoleń jego uczniów. Fenomen koncepcji Gruszczyńskiego wyróżniał go wśród współczesnych tym, że w wizjach wielkoskalowej architektury pokazywał fascynację zarówno modernistycznymi „maszynami”, jak i aluzjami detali domów góralskich czy drewnianych kościółków Podhala¹⁵. Poszukiwania jego były równoległe do działań futurystycznych wizji artystycznych w Europie Zachodniej i Ameryce. Uproszczone, geometryczne kształty w dużej skali „rzucane” w krajobrazie posiadały drobne detale wyrosłe z tradycyjnej góralskiej architektury. Jego sposób myślenia, uwrażliwienie na walory krajobrazu i traktowaną aluzyjnie tradycję nazwano potem Krakowską Szkołą Architektury. W kościołach projektowanych przez Witolda Cęckiewicza i Tadeusza Gawłowskiego w Zakopanem w latach osiemdziesiątych XX wieku można odnaleźć charakter owej krakowskiej szkoły, sentymentalnego nawiązania do regionalizmu, ale w formach syntetycznie uproszczonych i przetworzonych. Pojęcia architektury i krajobrazu były tam wzajemnie powiązane i uzależnione. Cęckiewicz w południowej elewacji kościoła Świętego Krzyża przy ul. Zamoyskiego wprowadził kilkakrotnie przełamaną linię krawędzi dachu, nawiązując do poszarpanych grani Tatr. W kościele Matki Boskiej na Olczy projektu Gawłowskiego kompozycja kilku dwuspadowych trójkątnych dachów o różnej skali powtarza wyobrażeniową linię tatrzańskich turni. W obu kościołach spotykamy przeskalowane detale drewnianej góralskiej architektury.

Zakopane przełomu XX i XXI wieku – podsumowanie

Zakopane jak każde miasto podlega transformacjom – rozwija się i zmienia. Krupówki, główne *corso* spacerowe miasta, od kilkudziesięciu lat obrastały zabudową, która była ukształtowana przez jakby przypadkowe, wycinkowe decyzje poszczególnych właścicieli działek i domów. W okresach międzywojennym i powojennym budowano domy trój- i czterokondygnacyjne o stylistyce modernistycznej i funkcjach handlowych, gastronomicznych, hotelowych. W latach 1995–1997 przeprowadzono remont nawierzchni ulicy Krupówki. Asfalt oraz typowe lampy z czasów PRL zostały zastąpione barwioną betonową i kamienną kostką. Charakterystyczne pochylone latarnie, zaprojektowane indywidualnie tylko dla Krupówek¹⁶, wciąż budzą wątpliwości. Popularność Zakopanego ściąga w każdej porze roku tysiące turystów. Konieczne stało się budowanie nowych dużych hoteli i pensjonatów,

and designers even today. The Podhale region cultivates its traditions not only in the architectural style, in buildings, but also in design; such traditions are to be found also in other regions of Poland. In the scale of the entire country, both Podhale and Zakopane are marked by a distinct, well-defined cultural identity and that of its landscape. Stefan Żychoń, an architect born in Zakopane, and a co-founder of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology, once wrote that settlements there are dispersed, different than those on the southern side of the Tatras in former Czechoslovakia—where villages and small towns are compact.¹³ In such areas, spaces between localities show the natural landscape of the surroundings.

Another architect and co-founder of the Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology after 1945—Włodzimierz Gruszczyński—arrived in Zakopane and built his house at Skibówki. For Podtatrze, the region at the foot of the Tatras, he proposed gigantic architectural structures on the landscape scale—in the form of a mountain spanning the valleys, where he wanted to introduce, at several levels, both residential and other functions: services, recreational and even religious ones. In this way, he would have had freed the landscape of meadows, forests and dales from the successively completed new developments and the accidental littering of free space. Gruszczyński was a dreamer and a romantic; the imagined forms stayed in the memory of a number of generations of his students. The phenomenon of Gruszczyński differentiated itself from the oeuvre of his contemporaries, because in his visions of large-scale architecture, he showed a fascination both with Modernist “machines” as well as hints at details of highlanders’ houses or small wooden churches of the Podhale region.¹⁴ His artistic pursuit was parallel to the futurist, artistic visions in Western Europe and in America. The simplified, geometric shapes, “cast” into the landscape, had small details which grew out of traditional highlander architecture. He exerted a considerable influence on successive generations of his students. His way of thinking, sensitivity to landscape values and hints at tradition were later called the Cracow School of Architecture. In the churches designed by Witold Cęckiewicz and Tadeusz Gawłowski in Zakopane in the 1980s, one may find a continuation of that Cracow School, of a sentimental tying in with Regionalism, albeit in synthetically simplified and manipulated forms. The ideas of architecture and landscape were interconnected and depending on each other. Cęckiewicz, in the southern elevation of the Church of the Holy Cross at Zamoyskiego Street, had introduced a broken line of the roof, tying in with the rugged mountain ridges (Fig. 4). In the Church of Our Lady at Olcza, designed by Gawłowski, the composition of a few hipped, triangular roofs of various scales repeats the imagined line of the towering rocky peaks of Tatra. In both churches one encounters overscale details of wooden highlanders’ architecture.

Ryc. 5–6. Pensjonat „Tatiana Boutique” w Zakopanem przy ul. Grunwaldzkiej 14B; proj. Orłowski & Krawczyński, fot. W. Orłowski.
 Fig. 5–6. The “Tatiana Boutique” boarding house in Zakopane at 14B Grunwaldzka Street; design by Orłowski & Krawczyński, photo by W. Orłowski.

a także wielorodzinnych zespołów mieszkaniowych. W tych wielkokubaturowych obiektach nawiązaniem do tradycji stają się skośne dwuspadowe dachy w różnych skalach.

Ambicją młodego pokolenia architektów jest poszukiwanie form uproszczonych, wręcz sterylnych, z wykorzystaniem najnowszych materiałów budowlanych¹⁷. W nowych realizacjach w Zakopanem można zaobserwować rozmaite formy budynków; jedne są kontrowersyjne, inne powierzchownie nawiązują do tradycji i są łatwiejsze do zaakceptowania. Inspiracją

Conclusions: Zakopane at the close of the twentieth century

Zakopane, like every town, is undergoing transformations—it develops and changes. Krupówki, the town’s main *corso*, for several decades was being framed by an urban fabric that was shaped as if by accidental, fragmentary decisions of separate owners of building plots and houses. During the period between the World Wars and after the war, three- and four-story houses were erected, in the style of the Modern Movement and with commercial, restaurant, hotel uses. In the years 1995–1997, a renovation of the surface course of Krupówki Street took place. Asphalt and typical street lamps of the times of the Polish People’s Republic were replaced by colored concrete and stone paving. Characteristic, inclined lamps which were designed specifically for Krupówki,¹⁵ still raise many doubts. The popularity of Zakopane attracts thousands of tourists during every season. Therefore, the completion of new, large hotels and guesthouses became necessary, as was one of multi-family housing complexes. In those large structures, hipped roofs of various scales become the element tying in with tradition.

A search for the simplified, even sterile forms, with the use of the newest building materials, became the ambition of the young generation of architects.¹⁶ In newly completed buildings in Zakopane one may observe their various forms; some of them are controversial, whereby others that feature superficial ties with tradition are easier to accept. Inspiration with vernacular forms and their skillful transformation still seem to be an unusually difficult task. A certain prescription or recipe on how to

rodzimyimi formami i umiejętnie ich przetwarzanie nadal wydaje się niezwykle trudnym zadaniem. Receptę, jak tego dokonać, w połowie ubiegłego stulecia zaproponował Włodzimierz Gruszczyński. Aby zachować spuściznę kulturową, jak to czynią społeczeństwa świadomie chroniące miejscowe wartości, konieczna jest twórcza, artystyczna kreacja form dziedzictwa kulturowego, unikająca bezkrytycznej fascynacji atrybutami współczesnych cywilizacji.

W kontekście wielu dyskusyjnych prób przedstawiony na ilustracjach pensjonat „Tatiana Boutique” pokazuje trafną, współczesną, pomysłową interpretację stylu zakopiańskiego, operującą drewnianymi konstrukcjami w połączeniu z taflami szkła hartowanego w balustradach balkonów. Jednocześnie Zakopane pielęgnuje najważniejszą na Podtatrzu wartość, jaką jest historyczna architektura drewniana. W ostatnich latach bardzo starannie przeprowadzono rewitalizację kilku willi: „Pod Jedłami”, „Oksza”, „Konstantynówka”, kapliczki na Jaszczurówce, a w ostatnich dniach oddano publiczności po dwóch latach generalnego remontu willę „Kolibę” – pierwsze dzieło Stanisława Witkiewicza. Z ludowej tradycji kultury górali podhalańskich i z motywów zaczerpniętych ze stylistyki historycznej ów przybysz z zewnątrz wykreował oryginalny styl w architekturze i zdobnictwie i wyniósł go do rangi stylu narodowego. Zrobił to tak umiejętnie, że identyfikują się z nim kolejne pokolenia mieszkańców Podhala. Co istotne – styl zakopiański inspirował architektów, którzy twórczo go rozwijają. Dzieło Witkiewicza i jego długie trwanie jest fenomenem wpisującym się w kulturową kategorię „tradycji wynalezionej”, ale rozumianej nie literalnie jako niezmienna, sformalizowana, wiernie reprodukowana, jak uważał Eric Hobsbawm¹⁸, lecz procesualnie, czyli modyfikowanej i reinterpretowanej w nowych realiach kulturowych.

do this was proposed in the mid-twentieth century by Włodzimierz Gruszczyński. In order to preserve the cultural heritage, in the vein of societies which consciously preserve local values, an artistic creation of forms of that cultural heritage is necessary—one that avoids a fascination with the attributes of contemporary civilizations which is devoid of criticism.

In the context of many disputable attempts, the guesthouse shown in the figures demonstrates an accurate, contemporary, ingenious interpretation of the Zakopane Style, which employs wooden structures in connection with panes of tempered glass in the balustrades of its balconies. (Fig. 5–6). At the same time, Zakopane cares for the most important values at the foot of the Tatra Mountains—that is historic wooden architecture. In recent years, very careful renewals of a few villas took place: the “Pod Jedłami” (Fig. 1), the “Oksza,” the “Konstantynówka,” of the chapel at Jaszczurówka, and recently, of the “Koliba” Villa—the first work of Stanisław Witkiewicz (Fig. 2–3)—which was just opened to the public after two years of general renovation. Witkiewicz, this newcomer, hailing from elsewhere, created an original style in architecture and decoration, derived from the folk tradition of goral culture and from the motifs of historic styles and elevated it to the rank of a national style. He made it so skillfully that the consecutive generations of the inhabitants of Podhale identify with it, building their houses in the style that they consider their own. What is essential—it inspires architects who creatively develop it. The oeuvre of Witkiewicz and its enduring character is a phenomenon which is inscribed into the cultural category of “invented tradition.” However, one that is not understood literally, as an unchangeable, formalized and closely reproduced tradition, according to Eric Hobsbawm,¹⁷ but rather as a processual one that is modified and reinterpreted in new cultural realities.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Barabasz Stanisław, *Sztuka ludowa na Podhalu*, reprint, Kielce 2001, cz. 2–3.
- Godula Róża, Węclawowicz Tomasz, *Regionalizm a styl narodowy – kilka uwag*, „Teki Komisji Urbanistyki Architektury” 1986, t. 10.
- Gorzeliński Jerzy, „Zrodzone z duszy ludu”. *Ochrona sakralnej architektury drewnianej na międzywojennym Górnym Śląsku a polsko-niemiecki spór o narodowy charakter regionu*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 61.
- Hobsbawm Eric, Ranger Terence (red.), *Tradycja wynalezionej*, Kraków 2008.
- Jagiello Michał, *Wstęp do listów o stylu zakopiańskim 1892–1912*, Kraków 1979.
- Kosiński Wojciech, Węclawowicz Tomasz, *Włodzimierz Gruszczyński. Kreacje, projekcje, utopie*, Kraków 2017.
- Matlakowski Władysław, *Wspomnienia z Zakopanego*, Kraków 1989.
- Moździerz Zbigniew, *Architektura i rozwój przestrzenny Zakopanego 1600–2013*, Zakopane 2013.
- Moździerz Zbigniew, *Budownictwo i architektura od powstania Zakopanego do odzyskania przez Polskę niepodległości*, „Przestrzeń, Urbanistyka, Architektura” 2020, vol. 1.
- Stefański Krzysztof, *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2002.
- Tomaszek Tomasz, *Translokacja budynku drewnianego jako interpretacja miejsca historycznego – studium przypadku chat o konstrukcji zrębowej, zlokalizowanych w stanie Tennessee USA*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 64.
- Tondos Barbara, *Architektura drewniana w Zakopanem*, [w:] Tadeusz P. Szafer (red.), *Teki architektury współczesnej ziem górskich PAN*, Kraków 1993.

Witkiewicz Stanisław, *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2009.
Żychoń Stefan, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Kraków 1970.

Akty prawne / Legal acts

Ustawa z 23 lipca 2003 O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2017, poz. 2187, z późn. zm.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

Gminny program opieki nad zabytkami gminy miejskiej Zakopane 2018–2021, www.zakopane.pl/media/download.pdf.

Strategia Rozwoju Miasta Zakopane na lata 2017–2026, <https://bip.zakopane.eu/strategia-rozwoju-miasta-zakopane-na-lata-2017-2026>.

- ¹ Z. Moździerz, *Architektura i rozwój przestrzenny Zakopanego 1600–2013*, Zakopane 2013.
- ² Idem, *Budownictwo i architektura od powstania Zakopanego do odzyskania przez Polskę niepodległości*, „Przestrzeń, Urbanistyka, Architektura” 2020, vol. 1, s. 107–122.
- ³ S. Barabasz, *Sztuka ludowa na Podhalu*, Kielce 2001, cz. 2–3.
- ⁴ W. Matlakowski, *Wspomnienia z Zakopanego*, Kraków 1989, ryc. 2–19.
- ⁵ Ustawa z 23 lipca 2003 O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2017, poz. 2187, z późn. zm.; *Strategia Rozwoju Miasta Zakopane na lata 2017–2026*, <https://bip.zakopane.eu/strategia-rozwoju-miasta-zakopane-na-lata-2017-2026> (dostęp: 18 I 2021); *Gminny program opieki nad zabytkami gminy miejskiej Zakopane 2018–2021*, www.zakopane.pl/media/download.pdf (dostęp: 18 I 2021).
- ⁶ B. Tondos, *Architektura drewniana w Zakopanem*, [w:] T.P. Szafer (red.), *Teka architektury współczesnej ziem górskich*, Kraków 1993, s. 81–95.
- ⁷ S. Witkiewicz, *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2009, s. 300–313.
- ⁸ R. Godula, T. Węclawowicz, *Regionalizm a styl narodowy – kilka uwag*, „Teka Komisji Urbanistyki Architektury PAN” 1986, t. 20, s. 79–83.

- ⁹ *Gminny Program Opieki nad Zabytkami*, op. cit.
- ¹⁰ M. Jagiełło, *Wstęp do listów o stylu zakopiańskim 1892–1912*, Kraków 1979, s. 11.
- ¹¹ J. Gorzeliński, „Zrodzone z duszy ludu”. *Ochrona sakralnej architektury drewnianej na międzywojennym Górnym Śląsku a polsko-niemiecki spór o narodowy charakter regionu*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” (dalej: „WK”) 2020, nr 62, s. 85–90.
- ¹² K. Stefański, *Polska architektura sakralna w poszukiwaniu stylu narodowego*, Łódź 2002.
- ¹³ T. Tomaszek, *Translokacja budynku drewnianego jako interpretacja miejsca historycznego – studium przypadku chat o konstrukcji zrębowej, zlokalizowanych w stanie Tennessee USA*, „WK” 2020, nr 64, s. 131–143.
- ¹⁴ S. Żychoń, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Kraków 1970.
- ¹⁵ W. Kosiński, T. Węclawowicz, Włodzimierz Gruszczyński. *Kreacje, projekcje, utopie*, Kraków 2017.
- ¹⁶ Projekt zakopiańskiego Studia 51 Krawczyński & Orłowski.
- ¹⁷ Por. np. projekty zakopiańskiego zespołu Jan Karpień-Bułecka jr & Marcin Steindel.
- ¹⁸ E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), *Tradycja wynaleziona*, Kraków 2008, s. 9–23.

Streszczenie

Drewniana architektura Zakopanego, intensywnie rozwijającego się z końcem XIX i w pierwszej dekadzie XX wieku, stanowi odmienny od innych regionów fenomen. Jest wypadkową tradycji kultury górali podhalańskich i motywów zaczerpniętych ze stylistyki historycznej, twórczo przetworzonych przez Stanisława Witkiewicza w oryginalny styl w architekturze i zdobnictwie. Styl zakopiański został zaadaptowany przez kolejne pokolenia Podhalan, którzy nadal uznają go za własny; co więcej, do dziś stanowi wzorzec dla architektów i projektantów. W nowych realizacjach w Zakopanem można zaobserwować rozmaite formy budynków – twórcze interpretacje stylu, realizacje kontrowersyjne albo powierzchownie nawiązujące do tradycji. Długie trwanie idei Witkiewicza wpisuje się w kulturową kategorię „tradycji wynalezionej”, rozumianej procesualnie, podlegającej przekształceniom i reinterpretacji.

Abstract

The wooden architecture of Zakopane, which developed intensively at the close of the nineteenth century and in the first decade of the twentieth century, is a phenomenon that differs from those in other regions. It is a synthesis of traditional culture of the goralis of Podhale and motifs derived from historic stylistics, transformed by Stanisław Witkiewicz into an original style in architecture and decoration. The Zakopane Style was adapted by successive generations of the inhabitants of Podhale who still consider it as their own. Moreover, it is still a pattern and model for architects and designers. In new buildings in Zakopane one may observe various forms of buildings—creative interpretations of the style, controversial ones, or ones with superficial ties to tradition. The continued persistence of Witkiewicz’s ideas is inscribed into the cultural category of “invented tradition,” understood as processual and subject to transformations and reinterpretation.